

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В статті йдеться про господарсько-правову відповідальність як про судове застосування санкцій до винного у вчиненні правопорушення, яке посягає на господарський правопорядок. Автор притримується санкційної концепції, але вказує, що застосування відповідальності – прерогатива суду, а застосування санкцій – можливе іншими органами держави, але воно є різновидом досудового впливу на порушника, що має свої позитивні риси. Обґрунтовано введення адміністративного медіативного розгляду справ про господарські порушення.

Ключові слова: відповідальність, господарсько-правова відповідальність деліквента, медіація, санкція.

Постановка проблеми та її актуальність. Априорі відповідальність є покладанням на того, хто вчинив правопорушення (деліквента) додаткового обов'язку чи приєднання його до того, що зберігає чинність. Проблема полягає у тому, що: 1) термін «правова відповідальність» та її похідні, зокрема господарсько-правова, розглядаються здебільшого у широкому сенсі як всяке застосування санкцій до правопорушника; 2) таке застосування, яке пов'язане із захистом права чи/та покаранням винного або відповідального, що стосується правосуддя; 3) застосування санкцій повинне вчинятися лише у спосіб і порядку, що встановлені чинним законодавством; 4) згідно ст. 124 Конституції України на рівні імперативу здійснення правосуддя відноситься до виключної компетенції суду; 5) акти законодавства, особливо адміністративного та його імплементації (господарського, екологічного тощо) передбачають позасудове застосування санкцій; 6) в доктрині права така кричуща в умовах правової держави суперечність або упускається, або зводиться до права органів управління застосувати санкції.

Щодо відповідальності адміністративно-правового спрямування, якими є більшість господарсько-правових, додатково виникла проблема легітимності у світлі ст. 124 Конституції України покладання такої відповідальності органами державного управління як прояву адміністративного свавілля. З одного боку, для них спеціальними законами надано повноваження чинити правосуддя і застосовувати санкції до порушників, з іншого, як було зазначено вище, - у буквальному сенсі таке правосуддя є неконституційним і така господарсько-правова відповідальність сумнівною. Навіть рішення Конституційного Суду України щодо надання Антимонопольному комітету України повноважень щодо розг-

ляду справ про антимонопольні і антиконкурентні правопорушення також більш ніж сумнівне. Скоріше це вихід із ситуації, яка склалась, і компроміс між дійсністю та засадами вчинення правосуддя в країні.

Аналіз досліджень і публікацій. Не можна недооцінювати теоретичні та прикладні розробки вічної проблеми правової відповідальності. Наразі легше назвати тих, хто так чи інакше її не торкався, хоча б як моделювання превентивного спрямування свого дослідження чи презентації рівня компетентності, ніж перерахувати всіх, хто переймався проблематикою господарсько-правової відповідальності. Цим переймалися В. К. Мамутов, В. С. Мартем'янова, В. С. Щербина, Г. В. Пронська та інші. Однак, залишається багато дискусій щодо господарсько-правової відповідальності. Більшість солідаризується, що господарсько-правова відповідальність є комплексним правовим інститутом господарського права, предметом регулювання якого є господарські правопорушення. Вона визначена як правовідносини, які виникають внаслідок вчинення господарського правопорушення між суб'єктами господарювання або між суб'єктом господарювання та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, в результаті чого винний у вчиненні правопорушення суб'єкт господарювання зазнає несприятливих наслідків майнового або організаційного характеру, які передбачені господарсько-правовими санкціями [1, с. 146]. Як встановлено у ч. 2 ст. 216 ГК України [3], застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері

господарювання. Звернемо увагу на некоректність: чомусь захищаються права лише громадян і не вказано про інших фізичних осіб, для яких у цій сфері реторсії не встановлено, не зрозумілий термін організації з огляду на ст. 55 ГК, чи збитки відшкодовуються лише суб'єктам господарювання чи господарських відносин? Основне ким чи чия прерогатива встановити господарсько-правову відповідальність.

Об'єктом стали правовідносини, які виникають при застосуванні господарсько-правових санкцій та, зокрема, при притягненні до господарсько-правової відповідальності. Предметом є положення чинного законодавства про господарсько-правову відповідальність, практика його застосування, наукова доктрина.

Мета статті – розкрити підходи до господарсько-правової відповідальності та вирішити проблему конституційності здійснення несудового правосуддя та обґрунтувати правову природу застосування санкцій іншими державними та недержавними органами.

Виклад основного матеріалу. Реалізації мети господарсько-правової відповідальності покликані сприяти принципи, що закріплені в ч. 3 ст. 216 ГК: потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі; сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання і також відшкодування збитків не звільняють правопорушника і без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі; у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції. Саме багатослів'я для принципів не характерне і їх важко назвати принципами.

В юридичній літературі поширене положення, що господарсько-правова відповідальність існує у формі додаткового обов'язку, що покладається на зобов'язаного суб'єкта після порушення ним зобов'язання і полягає у сплаті неустойки, відшкодування збитків, завданих управленому суб'єкту [4, с. 174], що вірне лише стосовно договірних зобов'язань, де їх порушення спричиняє акцесорне зобов'язання, а при відмові його виконати – примус до їх виконання у формі господарсько-правової відповідальності. Щодо деліктів, то тут ніякого додаткового зобов'язання не виникає, а вони – санкція за порушення. Можна погодитися із проф. І. О. Безклубим, що на

«... доктринальному рівні ставлення до інституту відповідальності здебільше набуває догматичного характеру та, як правило, не передбачає альтернативних підходів до його розуміння. На догматичний характер цього інституту вказує те, що більшість вчених розглядають юридичну відповідальність через дихотомію її позитивної та негативної складових» [26, с. 18].

У будь-якому разі їх споріднює те, що господарсько-правова відповідальність проявляється як застосування господарських санкцій, що здійснюється за допомогою державного примусу і виражається в суспільному осуді винного правопорушника і покладенні для нього додаткових обтяжень майнового характеру або позбавленні його суб'єктного права. Сутність господарсько-правової відповідальності проявляється як: санкція, покарання, перетерпівання, реакції на правопорушення [6, с. 130], гарантія забезпечення, охоронного інституту права, що виконує охоронну функцію, і складається з двох взаємопов'язаних і взаємозабезпечувальних елементів: 1) компенсаційного впливу; 2) штрафного (репресивного) впливу [5, с. 5].

При тому одні визначають відповідальність як застосування (реалізацію) санкції, інші – як виконання обов'язку на підставі державного чи прирівняного до нього примусу, чи як правовідносини між правопорушником та державою в особі її компетентного органу. Більш практичним видається позиція щодо застосування санкцій. Вона проведена у ч. 1 ст. 216 ГК України щодо господарсько-правової відповідальності і принаймні вказує на того, хто вправі це вчинити і у якій правовій формі. Як зазначається, тут проведено, що така відповідальність: 1) за господарські правопорушення; 2) встановлена лише у сфері господарювання¹ [7, с. 371]. Тож відповідальність проявляється як санкція з примусового позбавлення деліквента належних йому цінностей чи благ.

Можна погодитися щодо деяких адміністративно-правових санкцій, що передбаченні у ГК України, але не знайшли закріплення в спеціальних законах: адміністративно-правові санкції із зупинення дії ліцензії на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності, скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання [8, с. 182]. На наш погляд, тут йдеться про звуження господарської

¹ Водночас, слід зауважити, що окремі санкції є подвійними і в рівній мірі відносяться як до адміністративного, так і до господарського права.

діездатності шляхом позбавлення суб'єктивного права, а не про додаткові обтяження суб'єкта господарювання майнового чи організаційного спрямування. В більшості відомих публікацій така обставина чомусь упускається, хоча переведення зазначених наслідків із категорії санкцій і категорію «позбавлення права» могло б збагатити засоби господарсько-правового впливу на порушників приписів чинного законодавства.

Та не в цьому основна проблема і сенс оприлюднення позиції автора. Зважаючи на постановку проблеми здійснення правосуддя в разі порушення у сфері господарського права та конституційні положення про здійснення правосуддя і зокрема згадані рішення Конституційного Суду України склалась досить непросто в практичному та теоретичному аспектах ситуація із фактичним існуванням позасудового правосуддя. Концептуальні підходи до правової відповідальності: покарання, санкції, державного впливу чи перетерпівання - по різному можуть бути витлумачені та слугувати підґрунтям імперативного (вужького) чи диспозитивного (широкого) тлумачення правової відповідальності.

Наразі право застосувати до суб'єктів господарювання господарсько-правові санкції надано широкому колу державних органів та навіть недержавних органів. Так, при захисті прав споживачів склався плюралізм (державні органи, органи громадські) в можливості застосування санкцій, що докорінним чином не відобразилось на чисельності та наслідках порушень прав споживачів. Більш того, склалось підтвердження традиційного: «у семи няньок - дитя без догляду».

Єдине, чим можна виправдати таке об'єктивно складене в сфері здійснення правосуддя становище, заміщенням вужького розуміння господарсько-правової відповідальності широким, що сумнівно і відкриває дорогу для позасудового свавілля, чи введення адміністративного медіативного розгляду справ про порушення зобов'язань чи обов'язків, зауважимо, не про притягнення до відповідальності, у сфері господарського права. Таке концептуальне положення може бути проміжним, але воно є єдино можливим і комфортним виходом із непростої та антиконституційної ситуації з правосуддя, яка наразі склалась.

Принаймні, така можливість досі не обговорювалася широко в правовій літературі. До того ж виникає і запитання щодо процедур позасудового застосування санкцій до деліквентів чи/та відповідальних осіб. У широкому сенсі давно назріла потреба виділення процедурного права з

прийняття рішень матеріально-правового спрямування, у тому числі щодо порядку застосування позасудових санкцій. Як тут не пригадати дещо призабуту концепцію юридичного процесу проф. В. М. Горшеньова та її прибічників (І. М. Погрібний).

Мало хто звертає увагу на імператив конституційного положення про вчинення правосуддя в Україні та розмежування виконання деліктного зобов'язання, що виникло із факту порушення приписів чинного законодавства і притягнення до правової відповідальності. Теоретична наука, навіть, як ми вважаємо, завинила перед прикладними галузями права, не надавши відповіді на цю злободенну проблему. Одне, коли ст. 124 Конституції України не було, й інше – коли вона з'явилась як імператив. Тож її необхідно неухильно дотримуватися, чи відмовитися від її імперативізму, що практично неможливо, оскільки це положення є наріжним для забезпечення правопорядку та здійснення правосуддя. Навіть постановою Конституційного Суду скоріше є вимушеною компромісним розширеним тлумаченням про здійснення правосуддя, ніж вірним по суті. Принаймні правосуддя не може бути чудовим та поза чудовим: саме слово «правосуддя» уже вказує на його гносеологію та аксеологію. Знижувати рівень правосуддя до позасудового антиконституційно і не виправдано. До речі, при застосуванні санкцій поза судом не йдеться про додаткові витрати порушника, як при судовій господарсько-правовій відповідальності.

Досить проблемним в розумінні є переростання зобов'язання з господарського правопорушення в господарсько-правову відповідальність. Досі він вирішувався шляхом ототожнення умов виникнення зобов'язання з делікту та підстав відповідальності, що є відображенням матеріально-правового підходу, але не відповідає її сутності як державного примусу та підстав для його застосування. В тому і основна помилка, за якої співпадання цих підстав за змістом їх ознак і призводить до їх ототожнення.

Для застосування правової відповідальності потрібне звернення до суду (позов) із вимогою застосувати до порушника примус у формі санкції та винесення за ним рішення про притягнення до неї. Інший варіант, коли таке рішення виносить третейський суд, але воно затверджується судом і може бути виконане у встановленому порядку. Тим воно набуває значення державного примусу і особа вважається підданою господарсько-правовій відповідальності в разі її реалізації Державною виконавчою службою.

Вирішення цієї складної проблеми може статися за рахунок включення додаткового обов'язкового елементу для виникнення господарсько-правової відповідальності і переростання її у таку по суті, а саме необхідну додаткову до нього обов'язкову умову, яка за юридичною природою є накопичувальним юридичним складом, який може бути названо – судове рішення про притягнення до відповідальності та вступ його в силу. В цей накопичувальний юридичний склад входять наступні юридичні факти: 1) відмова деліквента від добровільного виконання основного та/або деліктного зобов'язання чи зволікання з їх виконанням. Цей елемент може бути відсутній, оскільки потерпілий праві звернутися з позовом до суду; 2) звернення у суд з вимогою про притягнення до відповідальності. Ця стадія має принципово важливе значення і свідчить про намір позивача надати своїй вимозі публічно-правове значення та застосувати державний примус; 3) прийняття рішення про прийняття справи до провадження та / або застосування запобіжних заходів для забезпечення вимоги (заборона на відчуження майна, накладення арешту на рахунок відповідача тощо). З цього починається державний примус щодо порушника, який може бути нами названий як превентивний примус. Його наслідки можуть спонукати до виконання вимоги але уже як наслідок дії двох взаємопов'язаних факторів: вимоги позивача у суд про забезпечення позову; 4) винесення судом рішення про притягнення до господарсько-правової відповідальності із встановлення ним її розміру, форми ; 5) вступ рішення про притягнення до господарсько-правової відповідальності в силу. Доки рішення опротестоване і знаходиться на розгляді в апеляційній чи касаційній інстанціях, воно не вступило у силу; 6) відмова засудженого від добровільного виконання призначених судом санкцій; 7) передача судового рішення на виконання органу Державної виконавчої служби України та відкриття позовного провадження; 8) примусове виконання рішення про притягнення до господарсько-правової відповідальності органом Державної виконавчої служби України.

Висновки. Наведене та необхідність подолання стереотипу широкого розуміння господарсько-правової відповідальності надає підстави виділення безспірного та оспорюваного застосування санкцій за вчинені правопорушення, що передбачені нормами господарського права у визначеному порядку. В першому випадку йдеться про контрольні та управлінсько-правозастосовні функції відповідних державних

органів: вони здійснюють свої повноваження в порядку та у формах, що передбачені законом; вправі контролювати діяльність суб'єктів господарювання, виявляти і фіксувати (протоколювати) виявлені ними порушення і позасудово, в межах наданих законом повноважень, застосовувати стягнення, зауважимо, тільки один раз і без права її зміни і посилення у подальшому. Йдеться про визнання деліквентом вчиненого, усвідомлення його наслідків та згоду добровільно перетерпівати їх, що вже використане у кримінальному праві як вибачальна обставина для пом'якшення покарання.

Такий підхід є виправданим і застосовується у інших країнах світу, де особливо такими деталями не переймаються: слугує оперативному виявленню правопорушення і реагування на його вчинення, розвантажує судову систему, скорочуються витрати на здійснення правосуддя, та навіть витрати самих правопорушників. Нарешті, це вагомий аргумент для управлінського впливу на суб'єктів господарювання та забезпечення його ефективності та господарського правопорядку.

Ми наполягаємо, що тут не йдеться про господарсько-правову відповідальність, навіть якщо застосовані компетентним державним органом та судом санкції не відрізняються. Це влаштовує порушника, він не оспорує застосовані санкції в суді, і суспільство не витрачає час та кошти на правосуддя. При судовому застосуванні санкцій йдеться уже про спір щодо кваліфікації правопорушення, домірності застосованих санкцій.

Очевидно, що не всяке застосування санкцій є відповідальністю, а лише вчинене від імені держави у встановленому порядку і реалізоване у виді примусу до деліквента.

Література

1. *Бабак О.* Основні види відповідальності суб'єктів господарювання у зовнішньоекономічній діяльності / *О. Бабак* // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 10. – С. 144-148.

2. *Безклубий І.* Запрошення до наукової дискусії про правову відповідальність / *І. А. Безклубий* // Про українське право. – Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За ред. проф. І. Безклубого. – К.: Чис.У., 2010. – С. 11-21.

3. *Господарський кодекс України:* Кодекс від 16 січня 2003 р. № 436-IV (Редакція станом на 25.11.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

4. Заярний О. А. Деякі особливості господарсько-правової відповідальності за порушення організаційно-господарських зобов'язань, що виникають з договорів / О. А. Заярний. // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 7. – С. 171-177.

5. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / І. С. Канзафарова; НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 41 с.

6. Малєин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малєин. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с.

7. *Науково-практичний коментар* Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини; кол. авт. О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина [та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 441 с.

8. *Щербина В. С.* Адміністративно-господарські санкції в системі заходів господарсько-правової відповідальності / В. С. Щербина // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 2. – С. 180-185.

Р. Б. Шшика

Отдельные аспекты хозяйственно-правовой ответственности

В статье говорится о хозяйственно-правовой ответственности как о судебном применении санкций к виновным в совершении правонарушения, которое посягает на хозяйственный правопорядок. Автор придерживается санкционной концепции, но указывает, что применение ответственности – прерогатива суда, а применение санкций – возможно другими органами государства, но оно является разновидностью досудебного воздействия на нарушителя, имеет свои положительные черты. Обоснованно введение административного медиативного рассмотрения дел о хозяйственных нарушениях.

Ключевые слова: ответственность, хозяйственно-правовая ответственность деликвента, медиация, санкция.

R. Shyshka

Some aspects of economic and legal responsibility

The article refers to the economic and legal liability as to judicial sanctions against the perpetrator in the commission of an offense which infringes the economic order. The author supports the sanction concept, but points out that the application of responsibility is a prerogative of the court, and the implementation of the sanctions is possible by other organs of the state, but it is a kind of prejudicial impact on the offender that has its positive features. The input of administrative proceedings mediation on economic abuse is reasoned.

Key words: responsibilities, economic and legal responsibility of a delikvent, mediation, sanction.